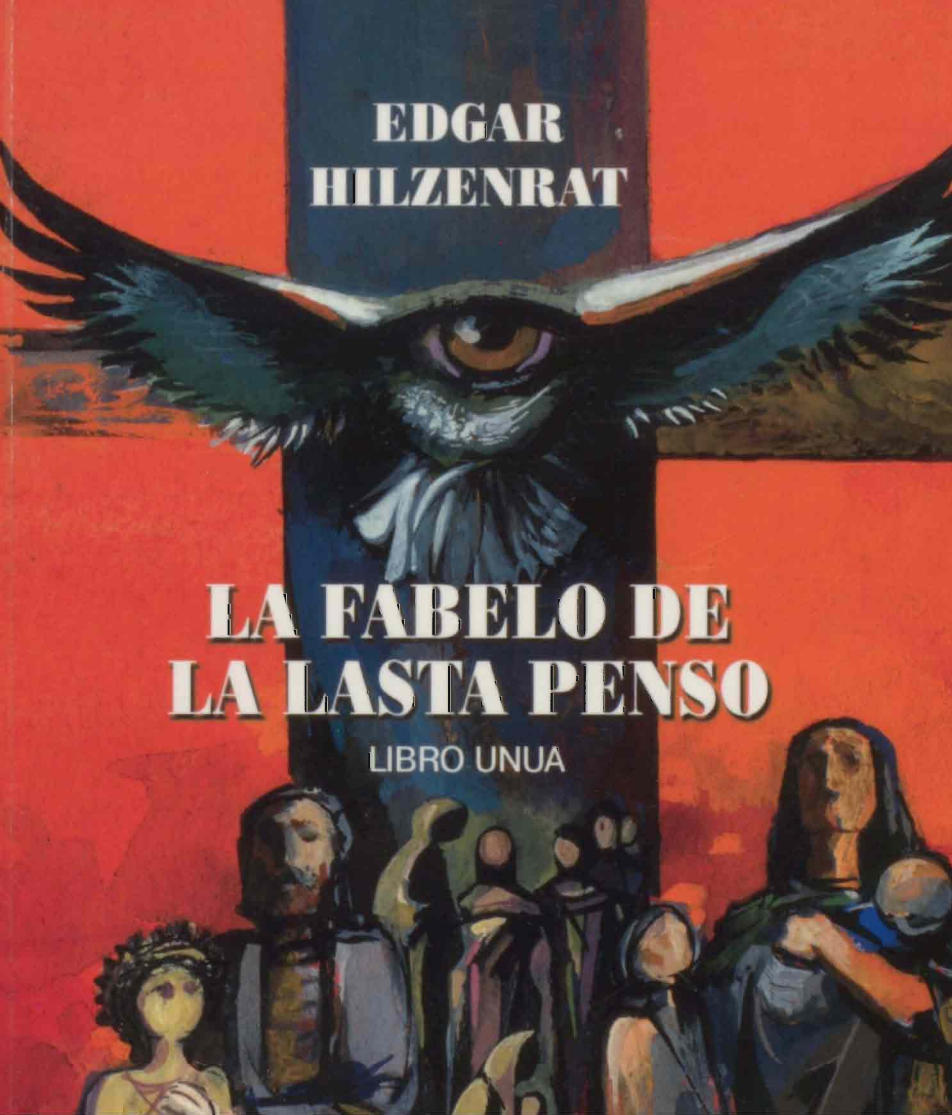

The background of the cover is a vibrant red. A large, dark blue vertical band runs down the center. At the top of this band, a large, stylized eye with a yellow iris and purple eyelids is depicted, with dark, feathered wings extending horizontally to the left and right edges of the cover. Below the eye, the title is printed in white, bold, sans-serif capital letters. At the bottom of the cover, a group of stylized, dark figures in various poses are visible, rendered in a painterly, expressive style.

**EDGAR
HILZENRAT**

**LA FABELO DE
LA LASTA PENSO**

LIBRO UNUA

**EREVANA ŠTATA UNIVERSITATO
INSTITUTO DE ARMENSCIENCA
ESPLORADOJ**

EDGAR HILZENRAT

LA FABELO DE LA LASTA PENSO

ROMANO

LIBRO UNUA

EREVAN

ELDONEJO EŠU
2013

La armena genocido kaj la romano de Edgar Hilzenrat

Kiel atestas faktoj, difference senmoralaj registantoj pli humana kaj senterna estis inteligenta Eŭropo kaj Okcidento – de Anatole France ĝis Gerard Guega, de Valerij Brjusov ĝis Osip Mandelŝtam, de Ernest Heminguej ĝis Kurt Vonegut... Ĉirkaŭ armena problemo malkonsentoj de registaroj kaj inteligencio pli emfazite elaperiĝis en Germanio. Estas ĉiukonata realeco prezentitaj servaĵoj de kajzera Germanio al junturka registaro – efektivigi siajn monstrajn programojn. Tamen, germana inteligencio kreis dokumentojn, publicistajn kaj belartajn verkojn, kies valoro hodiaŭ ankaŭ taksigas tro alte. Temas pri publikigaĵoj de Johan Lepsius, Paul Rohrbach, Armin Vegner, kiuj fondis en Germanio esploron de armenaj amasbuĉoj kaj ekzaktan koncepton de ilia eksplikado.

En 1933 estis eldonita la romano de Franc Verfel “Kvardek tagoj de monto Musa”. En tiuj malfacilaj tagoj por nia popolo ĝi, reale, estis fenomeno.

En 1970-80-aj jaroj al ĉi tiuj inteligentularo aliĝis ankaŭ Edgar Hilzenrat. En 1989 en Munkeno estis eldonita la romano “La fabelo de la Lasta Penso”. Laŭ deveno estante judo, Hilzenrat estis devigita travivi malfeliĉojn kaj plagojn, vidi premadojn kaj terurojn. Kiel verkisto kaj kiel homo, li formiĝis en medio de naciaj persekutoj, do kun nacia emfazita memkonscio, por kio li estis ŝuldanta al precipe germanaj nazioj. Post la dua Mondmilito Hilzenrat estis la unua, kiu en literaturo prezentis la judan problemon kaj skribis ĝustecon pri sia popolo.

Kvankam la temo de romano “La fabelo de la Lasta Penso” estas Armenio kaj tragedio de armena popolo, ĉie videblas juda sentemo de la aŭtoro. 20 jarojn de sia vivo E. Hilzenrat dediĉis al internaciaj esploradoj, kaj pro tio mirigas lia nuanca kaj profunda scio pri armena popola psikologio, historio, nacia aspekto kaj samtempe scio pri turkoj, ilia neimagebla malamikeco koncerne al ĉiuj kristanoj.

Por tiu ĉi romano en 1989 la aŭtoro ricevis la honoran premion “Alfred Djoblin”. Tiamaniere okcidenta germana literatura socio esprimis konsenton kun historiaj kaj politikaj perceptoj de la aŭtoro. Skribante pri la teruraĵoj faritaj kontraŭ la armena popolo en XX jarcento, pere ĝusta elekto pri ĝenro (fabelo) kaj stilo (grotesko), verkisto sukcesas atingi novan prezenton de historia materialo.

Kelkaj vortoj pri aŭtora tasko.

Ĉefa aganta persono de la romano estas fabelisto – Meddah. Li estas nevidebla, kaj povas esti en estinteco, estanteco, estonteco kaj ĉie. Tovma Ĥatisjan – la filo de Vardan Ĥatisjan, troviĝas en stato de klinika morto kaj ĉiujn demandojn akumulitajn dum sia tuta vivo, rimede sia “lasta penso”, direktas al la fabelisto. Meddah rakontas al li, komencante de lia nacia malproksima estinteco ĝis lia naskiĝo – en 1915, en jaro de Armena Granda masakro kaj pri vivo de lia patro – Vardan Ĥatisjan – ĉefa heroo de la romano.

La verkisto ĉimaniere kun granda sperteco solvas du taskojn el aliaj ĉefaj problemoj:

1. Tovma Ĥatisjan foriras de vivo almenaŭ ricevinte respondojn al ĉiuj siaj demandoj, malgraŭ la realeco estis tre kruela kaj terura. La realecon kun li ekkonas ankaŭ alioj.
2. Fiziologie mortanta Tovma Ĥatisjan plu nenion povas fari, ĉar li forpasas el vivo.

Tiuj demandoj kaj respondoj havos decideman praktikan signifon por vivanta kaj aganta leganto.

ANTAŬPAROLO

- Mi estas fabelisto en via kapo. Nomu min Meddah!

- Kaj vi, Tovma Ĥatisjan, nun entute estu trankvile. Tute trankvile. Ĉar tio nedaŭros longe. Ĉio baldaŭ finiĝos. Kaj poste... kiam via vivlumo grade ekfinbruliĝos ... mi rakontos al vi fabelon.

- Kian fabelon, Meddah?

- La fabelon de la Lasta Penso. Mi rakontos al vi: **Estas, ne estas, estas**¹ unu Lasta Penso. Ĝi trovas lokon en la lasta terurkrio kaj kaŝiĝas tie.

- Kial, Meddah?

- Do, kiel-kial, Tovma Ĥatisjan? Kia demando tio estas? Ĉu vi tute freneziĝis? Ja, ĝi estas tre klara. Ĝi kaŝiĝas tie, por ke per terurkrio libere elflugu... el via larĝmalfermita buŝo.

- Kien, Meddah?

- En Armenion!

- Ĉu en Armenion?

- Jes, Tovma Ĥatisjan!

- Ĉu al la lando de miaj antaŭuloj?

- Jes, tien.

- Ĉu ĝuste tien?

- Sed kien do, Tovma?

- Ĉu al la sankta tero de armenoj, kiun turkoj malsanktigis?

- Jes, ili malsanktigis, Tovma. Turkoj malsanktigis ĝin.

- Ĉu tien, kie la Kristo estis krucumita duan fojon?

- Vi diras tion, Tovma!

- Ĉu verŝajne lastfoje? Laste kaj fine.

¹ Tiel komenciĝas armenaj fabeloj (trad. S.G.)

- Tio ne estas klara.
- Diru al mi, Meddah, kiel tio okazis reale?

- Kio, Tovma?
- Kie estas armenioj de Armenio?
- Ili malaperis, Tovma.
- Sed tio ne estas ĝusta, Meddah.
- Kiel ne estas ĝusta?

- Ĉar mi scias, ke ili ankoraŭ estas tie. Iliaj mokofenditaj kadavroj profunde enteriĝis en sankta tero.

- Vi pravas, Tovma. Vere vi ne estas tiel stulta, kiel ŝajnas.

Verŝajne, vi scias multon.

- Similajn aĵojn mi sufiĉe scias, Meddah.
- Do, kial vi demandas min?
- Nu, simple, Meddah.
- Ĉu vi volas konsideri min stultulon?
- Ne, Meddah.

- Diru al mi, Meddah...

- Kion vi plie deziras?

- Kiam mia Lasta Penso elflugos al la libero, ĉu li trovos

Armenion?

- Kia malsaĝa demando, Tovma Ĥatisjan. Certe li trovos!
- Ĉu vi estas konvinkita?
- Tute konvinkita!
- Vi devas diri al li: Armenio estas tie, kie sunfloroj altiĝas ĝis ĉielo.
- Ĉu ĝis ĉielo?
- Aŭ ĝis la pordo de paradizo.
- Sed ĝi estas trograndigo, Tovma Ĥatisjan.
- Ĉu vi tiel pensas?
- Certe.

- Armenio... kie akvomelonoj estas pli rondaj, pli grandaj kaj pli sukozaj, ol ie en la mondo.

- Tie estas Armenio.

- Ĉu tie, kie oni kun blghuro² miksas mielon? Kaj ĉu sukoni de maturaj morusoj oni sekigas sur tegmentoj?

- Jes, Tovma Ĥatisjan.

- Ĉu tie, kie oni laktokremon skuetas en kaprohaŭta sako, por ke fari buteron?

- Ĝuste tie.

- Aŭ ĉu en argilaj potoj, kiujn havis mia avino? Ŝi, metinte poton sur la genuoj, lulis ĝin, kiel lulis mian patron. Kaj samtempe ŝi kantadis buterkanton: **garak gŝinem...** Mi preparas buteron... Por Hakob mi preparas buteron...

- Estas tiel.

- Kie virinoj havas streĉajn mamojn, brilajn, malseketajn... kiel frumatenaj roskovritaj, freŝaj granatoj.

- Nur kiam ili estas junaĝaj kaj se ili ŝvitas.

- Jes.

- Jes, Tovma Ĥatisjan.

- Kie junaj kaj maljunaj viroj paŝadas ĉirkaŭ puto, kiam virinoj prenas akvon el ĝi. Ĉar virinoj kliniĝegas sur putbordo tiel malsupren, kiel nenie en mondo.

- Jes.

- Ĉu en Armenio...? Tie, kie montoj tuŝas nubojn. Kie fortegaj homoj jungiĝas **je kutan**, je la granda armena plugilo; tie, kie sur la zorgozaj kampoj, homoj, konkurante kun bovoj, tiras plugilon. Kie mia praavo draŝinte grenventadis, kaj armena vento ĝin forportadis al montoj, aŭ al maro, kie estas sebvostulaj ŝafinoj, ŝafaĵo kaj jogurto. Ĉu vi scias kio estas jogurto? Ĝin via avino nomis madzun³.

- Jes, matsun⁴.

- Diru al mi, Meddah, kiel aspektas mi?

- Vi estas tre malbela, Tovma Ĥatisjan. Neniu virino amus vin, krom via patrino. Viaj okuloj iomete strabatas, ili rigardas al planko. El via duonmalfermita buŝo fluas fiodora muko. Baldaŭ vi larĝe malfermos buŝon, por ke forlasu Lastan Penson, kiu... kiel mi jam diris al vi, kun la lasta terurkrio elflugos en aeron.

² Kuirita kaj muelita greno.

³ Armena dialekta formo de vorto matsun.

⁴ Armena literatura formo de tiu ĉi vorto.

- Kaj ĉu miaj manoj? Diru al mi, Meddah. Kio okazis kun miaj manoj?

- Ili jam ne ŝvitas. Signifas – ili estas mortintaj.

- Kaj ĉu miaj piedoj?

- Ankaŭ.

- Malgraŭ, vi tute ne estas maljuna, Tovma Ĥatisjan – naskita en 1915jaro. Vi estas 73 jaraĝa. Nerespektema junulo, kiu tutforte devas urini kontraŭ vento. Kio okazis kun vi?

- Mi ne scias, Meddah.

- Tute aliaj estis viaj antaŭuloj, Tovma Ĥatisjan. Precipe unu el ili – via prapraavo, estis konstruita el alia materialo. Lia aĝo superis centjaron.

- Jes, Meddah.

- Tamen, ĝi estas tiel, Tovma Ĥatisjan. Tiuj armenoj de Armenio atingas tro aĝan maljunecon dank'al riĉa seksvivo kaj abunda jogurto, kiun ili nomigas **matsun**, kaj trinkas po tutaj bareloj.

- Jes, Meddah.

- Ili mortas junaĝaj, nur kiam turkoj aŭ kurdoj tranĉas iliajn kapojn.

- Jes, Meddah.

- Aŭ oni mortigas ilin alimaniere, ekzemple, per kurba glavo.

- Jes, Meddah.

- Aŭskultu min, Tovma Ĥatisjan. Precipe unu via gentulo – praavo de via avo, estis konstruita el alia materialo. Li en naŭdeksepjara aĝo aferon de viroj ĉiutage faradis dufoje: unue – antaŭ domo, due – frumatene.

- Kiel, Meddah?

- Jen kiel. Antaŭ domo li faris tion kun praavino de via avo, ĉar li estis saĝa, kiel ĉiuj armenoj, tion scias ĉiuj, ili estas pli saĝaj ol judoj kaj grekoj.

La praavo de via avo diris al si mem: se mi ne farus tion kun ŝi, matene ŝi anstataŭ mielo miksos bovsterkon kun mia blghuro. Kaj bone, mi ne danĝeros min, malgraŭ mia gastro estas en bonstato, kaj mi povas furzi kiel sepdektriaĝa malrespektema junulo.

- Ĉu ĝuste tiel?

- Ĝuste tiel.

- Kaj ĉu frumatene?

- Kiam praavino de via avo dume dormis, li sekrete iris brutstalon kaj tie faris tion kun juna kurdino. Ŝi estis malgranda kaj similis kolombeton. Ĝuste tiel, Tovma Ĥatisjan. Estis bravulo via praavo. Sed unufoje kurdineto ne volis cedi kaj obstine staris ĉe muro de brutstalo.

- Kaj kio okazis poste?

- Via gentulo kun erektita membro furioze atakis ŝin. Sed la diabletino rapide forsaltis. Kaj via gentulo membromezuran truon faris en muro. Tia viro estis li!

- Ĉu la brutstalmuro estis ligna?

- Ne. Argilo kaj seka sterko, kiun tiulandaj homoj nomas **tecek**.

- Aŭskultu min, Meddah. Pli bone ankoraŭ diru al mi, kiel mi aspektas?

- Sed mi jam diris. Vi aspektas tiel, kiel iu, kiun nur lia patrino povas ami. Ĉar nur al patrino povus ŝajni bela anĝeleta tia eluzita saketo, kia vi estas. Via patrino ne vidos viajn elturmentitajn okulojn, ne sentos fiodoron de via abomena muko. Ĉu vi sentas Tovma Ĥatisjan, ke via patrino estas ĉe vi? Ŝi karesas viajn manojn, palpas vian malbelan kalvaĵon kaj kisas viajn duonmortintajn okulojn.

- Kie estas mia patrino?

- Ree foriris ŝi, Tovma Ĥatisjan.

- Diru al mi, Meddah, kiel mi naskiĝis, ĉar mi neniam konis mian patrinon?

- Vin naskis Armenio, Tovma Ĥatisjan. Kaj vento, blovanta de Kurdistanaj montoj. La polvo naskis vin. Kaj tiama varmega suno survoje.

- Sekve, ĉu mi ne havis patrinon?

- Neniam vi havis.

- Kaj ĉu tio estas ĝusta?

- Jes, estas ĝusta.

- Kaj tamen ne povas esti tiel, Tovma Ĥatisjan. Ĉar eĉ nia savanto Jesuo Kristo naskiĝis de virino. Ĉu vi pensas, ke Dia spirito ombris sunon, aŭ malfortigis montventon de Kurdistanio, aŭ forigis voĵpolvon de tiama Armenio?

- Ne, Meddah.

- Do, ĉu vi konvinkiĝis, Tovma Ĥatisjan? Vin naskis virino. Sed vi neniam havis patrino, almenaŭ ne havis patrino, kiu kantis por vi lulkanton, trankviligis vin, aŭ dormigante lulis vin.

- Sed iu trankviligis min.

- Certe, iu trankviligis vin. Sed tiu ne estis via propra patrino.

- Kiu ŝi estis?

- Iu turkino. Ŝi trovis vin tiam. Sur vojo. Kaj kunportis vin. Ŝi trankviligis vin. Kaj lulinte dormigis vin. Kaj kantis multegajn lulkantojn por vi.

- Ĉu armenlingvaj lulkantoj?

- Ne. Turke.

- Ĉu ili estas tiel teneraj, kiel armenlingvaj?

- Jes, estas tiel teneraj.

- Mi imagas jenon, Tovma Ĥatisjan. Tio estas, mi imagas, ke vi, Tovma Ĥatisjan, naskiĝis tra la Kajzera genocido.

- Kiajn absurdaĵojn diras vi, Meddah! Do, kiu devis fari la Kajzeran genocidon sur la fivojo?

- La turko, Tovma Ĥatisjan. Ili estas specialistoj de tio. Do, mi imagas: estas aŭgusto de 1915. Estis varmega tago. Malsataj, turmentitaj miloj da armenoj sub viprapoj de turkaj policianoj, ŝancelinte iradas direkte Mezopotamio, dume tra la Armena montplato, tra la piedoj de Kurdistanaj montoj. Inter ili estas via patrino. Jes, via patrino. Ŝi estas gravedulino. En la naŭa monato. Ĝuste tiam ekkomenciĝas ŝiaj naskdoloroj. Estis meztago.

- Daŭrigu, Meddah, daŭrigu.

- Mi precize ne scias, kiom da armenoj estis sur vojo en tiu tago, sed kelkaj miloj ĝuste estis. Ili tutsemajne jam estis sur vojo, ĉar zaptiĥoj (tiel nomiĝas turkaj policianoj) intence pelante alkondukis ilin

el diversaj provincoj. Ili, tiuj armenoj, venadis el Erzurmo, kaj Muŝo, Merzivano kaj Ĥarputo, el grandaj kaj malgrandaj urboj, vilaĝoj kaj urbetoj. Cent miloj estis tiuj, kiujn turkoj forpelis el liaj domoj, eĉ eble milionoj. Sed eble ili ĉi tie ne estis tiel multe. Ĵus kion mi diris al vi? Ĉu kelkaj miloj? Ĉar mi rakontas al vi nur pri unu vojo.

- Diru al mi, fabelisto, diru, Meddah! Ĉu eblas, ke ĉiminute vi vidas mian patron?

- Ne, Tovma Ĥatisjan. Via patro ne estis en ĉi tiu vicgrupo, ĉar zaptiĥoj dispafis ĉiujn armenajn virojn jam sur duonvojo, ĉiujn, kiujn povis stari sur siaj piedoj, kiuj dume ne estis maljunaj, aŭ dume havis dentoj en siaj buŝoj.

- Do, ĉu ili pafis mian patron?

- Ne, Tovma Ĥatisjan. Via patro estis escepto.

- Do, kial li estis escepto?

- Pri tio mi rakontos poste.

- Ĉu poste?

- Jes, poste.

Tie estis via patrino. Ŝi estis pli altstatura ol granda parto de aliaj virinoj en vicgrupo.

- Ĉu ŝi havis belan vizaĝon?

- Ŝi havis nenian vizaĝon. Ŝi havis nur okulojn.

- Kiajn okulojn?

- Okulojn, kiujn havas gravedaj virinoj. Grandajn okulojn havis ŝi, okulojn respegulantajn, tiun, kiun portis sub sia brusto, ĉar en centro de tiu okulspegulo sidis ankoraŭ ne naskiĝinta eta Tovma Ĥatisjan, kaj palpebrumis.

- Ĉu tio estis delonge?

- Jes, estis delonge.

- Estis meztago, Tovma Ĥatisjan... Tra la okuloj de via patrino vi vidis longan vicon de virinoj, infanoj, maljunuloj, kaj demandis mem sin: "Kien iras tiuj strangaj homoj? Kial brilas suno, se neniu ridas? Kial estas tiom varmege? Kaj kial ĉiuj estas nudpiedaj? Kial nenie estas akvo, kaj kial zaptiĥoj batadas, sed neniu iel defendiĝas? Ĉu ili